

ФІЛОСОФСЬКА ВІРА УКРАЇНСЬКОГО МИСЛИТЕЛЯ

На українській землі народився, жив і творив учений, котрий увібрав у себе здобутки духовної культури людства, узагальнив їх, надав їм науково-світоглядної форми, збагатив працями глибокого непересічного змісту. Його творчість — унікальне явище світового масштабу, феномен загальнолюдської історії і культури.

В. Г. Кремень

Наведені як епіграф до цієї статті слова академіка В. Г. Кременя якнайповніше відображають всю глибину інтелекту й гуманності, неперевершений кругозір видатного українського психолога ХХ століття Володимира Андрійовича Роменця.

Цілком закономірно постає потреба в сучасному осмисленні наукової спадщини цього вченого-енциклопедиста, ім'я якого має неповторну притягальну силу, бо уособлює високу духовну, загальнолюдську, психолого-педагогічну й методологічну культуру.

Академік В. А. Роменець — Філософ — Психолог — Педагог. Саме в такій могутній тріаді ми бачимо його образ і з позицій сьогодення оцінюємо неймовірний за обсягом опрацьованого матеріалу науковий доробок цього велетня психологічної думки. Ідеї вченого багато в чому випередили час, в якому йому судилося жити, тож нині, коли українська спільнота усвідомлює себе частиною широкого глобалізованого світу, вони набувають нового звучання.

На наше переконання, теорії, концепції, положення, обґрунтовані Володимиром Андрійовичем, мають прогностичне значення, адже акумулюють у собі ті одвічні цінності «філософської віри», без якої неможливий духовний розвиток людини, зростання її творчого потенціалу, її активне життя й діяльність у суспільстві.

«Ознакою філософської віри, віри мислячої людини, постає завжди те, що вона існує лише разом зі знанням. Вона хоче знати те, що доступне знанню, і зрозуміти саму себе» [16, с.35] — так визначив головну ознаку категорії «філософська віра» німецький філософ і психіатр, один із засновників філософії

екзистенціалізму К. Ясперс. На нашу думку, це положення є методологічним ключем до розуміння глибини творчого процесу академіка В. А. Роменця. «Філософська віра має в історичній ситуації постійно звертатися до витоків. Вона не оволодіває спокоєм у перебуванні. Вона залишається рішучою радикальної відкритості. Вона не може посилатися на саму себе як на віру в остаточній інстанції. Вона має виявити себе в мисленні й обґрунтуванні...» [16, с. 37]. У цьому визначенні можна відчутти ту особливу «філософську віру» й велич В. А. Роменця як ученого, для якого процес наукових пошуків із кожної історико-психологічної проблеми завжди був глибинним, міждисциплінарним і, безумовно, цілісним.

Незаперечна цілісність наукової спадщини органічно пов'язана з положенням щодо розуму людини як зв'язку «всіх модусів всеосяжного. Він [розум] не допускає, щоб яке-небудь суще абсолютно відокремилось, затвердилось у відірваності, стало незначим через розпорошення. Ніщо не повинне бути загублене там, де розум стає дієвим, те, що є, шукає зв'язок. Виникає унікальна співучасть у житті, відкрита зацікавленість...» [Там само, с.48].

Не випадково професор В. А. Роменець вдумливо вивчав твори К. Ясперса, зокрема обґрунтовану ним теорію «осьового часу історичної творчості та подолання історії» [10, с. 570—575]. У наш складний і суперечливий час не можуть не вражати своєю глибиною й прогностичністю дев'ять положень, виокремлених Володимиром Андрійовичем на основі вивчення праць німецького вченого, кожне з яких має важливе методологічне значення. Звернімося до змісту шостого положення: «Ми виходимо за межі історії, коли бачимо людину в її найвищих творіннях, в яких вона вловила буття і зробила його доступним для інших. Адже в часі є щось, що вже не є просто час, а приходить до нас через усе тимчасове — як самотуття. Так, голландський живопис належить історії і не належить їй. Це вічні образи! Як є такими образи психіки, душі, що їх розкрито творцями-геніями. Історія стає надісторичною. У спогляданні величі, у створеному, здійсненому, мислимому історія світить як вічне сучасне» [Там само, с. 575]. У контексті цього положення мимоволі думається про те, що ім'я і наукова спадщина академіка В. А. Роменця вже належать історії. Та вони є в нашому сьогоденні й світитимуть у майбутньому «як вічне сучасне».

Глибинному осмисленню наукової величі, цінності й прогностичності неощіненного скарбу, який подарував своїм сучасникам академік В. А. Роменець, сприяють фундаментальні вступні статті В. О. Татенка і Т. М. Титаренко до навчальних посібників з історії психології для студентів вищих навчальних закладів, рекомендованих Міністерством освіти і науки України. Передусім ідеться про наукову статтю цих авторів до навчального посібника «Історія психології: Стародавній світ. Середні віки. Відродження» [12]. Уже сама її назва — «Алгебра і гармонія світової душі» — передає той особливий дух любові й шани у ставленні до свого Вчителя та його глибокодумних творів. Розпочинається вона особливо сердечними й проникливими словами і відповідно — думками авторів:

«Будь-яка наука може вважати себе повноцінною і бути такою насправді лише тоді, коли вона творчо й сумлінно віддзеркалює у сьогоденних здобутках свій історичний поступ, спираючись у русі до нового на плечі своїх геніальних діячів.

Сучасній українській психології пощастило. Адже Бог подарував їй людину, яка взяла на себе титанічну працю поєднання теперішнього з минулим і майбутнім. Це Володимир Андрійович Роменець ... — видатний український філософ, психолог, фундатор вчинкового напрямку в історії, теорії та методології психологічної науки.

Чимало ідей, уперше висунутих й оригінально розроблених В. Роменцем, мають справді неминуше наукове значення. Тому й не вщухає інтерес до його праць. Зростають нові покоління психологів, для яких саме ім'я Майстра, його незабутні лекції, його подвижницьке життя заради улюбленої науки дедалі більше стають легендою.

Від того, які онтологічні, гносеологічні орієнтації сповідує вчений, що наважиться зануритись у глибини історії, як він ставиться до ідеології та політики, суттєво залежить кінцевий продукт його наукової творчості. Тому в передмові до цієї книги, що висвітлює історію психології від початків міфологічного мислення до епохи Відродження, ми вважаємо за потрібне передусім торкнутися тих фундаментальних проблем, досвід розв'язання яких дозволив В. Роменцю дійти висновку про можливість побудови історії психології на ідеї Вчинку і здійснити цей грандіозний науковий проект» [12, с. 7].

Цей глибокий духовний та інтелектуальний заспів учнів Володимира Андрійовича стає високою науковою прелюдією до його фундаментальної праці. Історичне формування предмета психології він розглядає в таких контекстах:

- людина пізнає саму себе, виокремлюючи себе з навколишнього світу;
- людина пізнає саму себе, корелюючи з навколишнім світом;
- пізнання єдності психічних феноменів;
- пошуки своєрідності предмета психології.

Обґрунтовуючи методологічні засади й становлення логічного осередку історії психології, Володимир Андрійович іде за такою логікою наукового аналізу:

- від дії до вчинку;
- ситуативний компонент учинку;
- мотиваційний компонент учинку.
- дійовий компонент учинку;
- учинковий принцип в історії психології.

Узагальнюючи свої багатолітні роздуми, вчений наголошує: «Стародавня вимога “Пізнай самого себе” означає пізнання не стільки ізольованої психічної даності — як вона виступає у певної особи з усіма її винятковостями; вимога

“Пізнай самого себе” означає вихідну точку для пізнання людства, щоб збагатити себе його найвищими культурними досягненнями. Цієї мети прагне психологія у своєму історичному поступі» [12, с. 54].

Для розуміння методологічного значення спадщини В. А. Роменця звернімося ще до одного навчального посібника — «Історії психології ХХ століття» [10]. Уже сама назва вступної статті до нього — «Володимир Андрійович Роменець (1926 — 1998): життя як вчинок і подія» — є влучним відображенням високодостоїнної ходи на нелегкій життєвій ниві нашої незабутньої і дорогої Людини, видатного Українця, ім'я якого увійшло в історію світової психологічної думки. Промовистими є й назви виокремлених авторами статті напрямів наукових пошуків ученого:

- психіка мірою в людське життя;
- життя як творчість, переживання і всеохоплюючий учинок;
- особистість та її життєвий світ;
- ціннісний простір людського буття;
- етапи життєвого і творчого шляху людини;
- дорога за обрій. Повернення людини до самої себе;
- започаткування вчинкового напрямку в психології, фундатором якого став В. Роменець (ситуація, мотивація, вчинкова дія, вчинкова післядія, вчинковий осередок у психології).

Усі ці напрями органічно пронизані роздумами вченого, обґрунтованими ним теоретичними положеннями й висновками. Варто пригадати також «наукові формули» Володимира Андрійовича, що стали теоретико-методологічним підґрунтям його філософсько-психологічної теорії вчинку:

- у вчинку як вузловому осередку буття виявляється активна творча взаємодія людини і світу;
- буття у своїй сутності розкривається як усезагальний вчинок, відносно якого і людина, і сам «великий світ» постають у певному розумінні залежними феноменами;
- вчинок — результат взаємного переходу особистості й макрокосмосу, і цей перехід виявляє себе як творчий акт;
- вчинок є основною ланкою, осередком будь-якої форми людської діяльності;
- розробка загальної теорії психіки передбачає визначення вчинкової дії та післядії як усезагального комунікативно-творчого акту, що здійснюється між людиною і світом (див. [10, с. 26]).

Ці теоретичні положення, обґрунтовані В. А. Роменцем, без перебільшення, становлять основу філософії і психології педагогічної дії (за І. А. Зязюном).

Аналіз наукового доробку свого Вчителя В. О. Татенко й Т. М. Титаренко поглибили й розширили у статті «Психологічна спадщина Володимира Роменця», опублікованій у збірнику «Психологія вчинку: Шляхами творчості

В. А. Роменця» [7, с. 117—138]. Тут на особливу увагу заслуговує міждисциплінарний аналіз проблеми особистості.

За В. А. Роменцем, особистість «має потребу тягнутися до незнаного, таємного, небезпечного, розкривати себе у взаємодії з універсумом, макрокосмосом. Імовірно, саме завдяки цій здатності до породження нових реальних і віртуальних дійсностей уможливорюється конструювання різноманітних життєвих історій, численних автонаративів, які стають сьогодні чи не найголовнішим фокусом персонологічних досліджень» [Там само, с. 137].

Зміст поняття «особистість» охоплює все те, що кожна конкретна індивідуальність уже встигла засвоїти, інтеріоризувати, привласнити, а саме: знання, явлення, усвідомлені закони. Саме «...з індивідуальності починається справжнє виділення себе зі світу, усвідомлення своєї неповторності... Від наївних пошуків несхожості на інших до суттєвих знахідок оригінального, яке вже є світінням всезагального...» [10, с. 843].

Ознайомлюючись із працями В. А. Роменця, ми мимоволі відчуваємо потребу знову й знову перечитувати й осмислювати їх, аби збагнути глибину наукових пошуків, концепцій і думок цього вченого світового рівня. Не випадково багато з них сприймаються як мудрі настанови. Так, у статті «Вчинок і проблема детермінізму у вітчизняній психології» він наголошує, що проблема вчинку має неабияке значення для морального виховання нашого сучасника, для криміналістичної і психіатричної практик, сценічної гри, військової справи та багатьох інших галузей, де людська поведінка є значущим чинником (див. [7, с. 15]). Як бачимо, в цьому переліку надається пріоритет саме моральному вихованню. Доречно зазначити, що такий висновок зроблено В. А. Роменцем ще у 1965 р. (статтю було опубліковано в книзі «3 історії філософської думки на Україні» [9]). Відтоді минуло понад півстоліття, а проблеми морального виховання в наші дні набули особливої гостроти, перед суспільством постали нові виклики й суперечності. Водночас маємо визнати, що їхнє значення недооцінюється органами державної влади та управління, керівниками загальноосвітніх, професійних, вищих і позашкільних навчальних закладів, а також місцевими громадами. Йдеться не лише про учнівську молодь, а й про різні категорії населення. Адже на початку XXI століття реалізація концепції освіти впродовж життя, психологізація і педагогізація всіх сфер суспільного життя стають завданнями загальнодержавної ваги.

Вдумаймося в глибокий філософсько-психологічний зміст положення, обгрунтованого в цій статті: «Поки людина живе, вона весь час перебуває в динаміці почуттів, тому повної байдужості до світу в неї не буває ніколи, за винятком, імовірно, патологічних випадків. Жива і здорова людина встановлює відносини з навколишнім світом, утворює нові й ліквідує старі зв'язки з ним. Те, що на перший погляд здається дефіцитом відносин, є насправді лише відсутністю процесу встановлення нових значущих зв'язків особи з дійсністю. Ситуація, таким чином, у своєму загальному формовиві починається із виникнення емоційних ставлень, відношень людини до явищ і предметів світу» [7, с. 18].

На нашу думку, ці та інші методологічні положення мають важливе значення для виховання національної еліти, формування нової генерації державних службовців — патріотів України, які вболівали б за долю своєї Вітчизни. Це є актуальним у контексті «боротьби мотивів», на чому особливо наголошував Володимир Андрійович: «Боротьба мотивів відображає суттєві сторони поведінки особи, на що вказує той факт, що дана особа не зовні перебуває в якійсь ситуації, а зрослась із нею кровними, духовними зв'язками. Всі емоції спрямування ситуації сконцентровані тепер в одній особистості і в ній мають знайти своє вивільнення. Шлях і характер останнього буде залежати від перемоги того чи іншого вмотивування. Людина, таким чином, входить у *мотиваційний конфлікт*, або, як зазначалося, у стан боротьби мотивів. Без цього не відбувається жодного вчинку, і саме в такій боротьбі вона переживає свободу своєї волі. Виявляється, що обґрунтування мотивів, зокрема потреби підшукування доводів “за” і “проти”, тобто усвідомлення важливості здійснення саме такого вчинку, а не іншого, і є шлях встановлення причинного зв'язку між стимулом до дії і реальним перетворенням дійсності» [7, с. 19].

Узагальнюючи свої роздуми з цієї надзвичайно важливої проблеми, Володимир Андрійович привертає увагу до головних моментів здійснення вчинку — перетворення і підготовки зовнішніх обставин, засобів, умов, створення або психічної підготовки власне вчинкової акції у прямому значенні цього слова. «Справжній розвинений учинок — дія, яка планується задалегідь. Більше того... саме створення обставин та умов учинку потребує вчинкових дій великої волі, значного психічного напруження. Так, підготовка до космічного польоту вимагає кількох років максимальних зусиль і праці, розумового й фізичного тренування та навчання, тим часом як сам політ ... може тривати всього близько однієї години» [Там само, с. 20]. На нашу думку, цей приклад є повчальним для сучасних керівників Кабінету Міністрів України, міністерств і відомств. На жаль, нині нерідко на загальнодержавному рівні приймаються рішення, програми, концепції і навіть закони, які готувалися поспіхом, не проходили належної експертизи, не обґрунтовувалися фінансово, не прогнозувалися наслідки їхнього впровадження під адміністративним тиском. Тож не дивно, що дедалі частіше і в столиці, і в обласних центрах, містах і селищах відбуваються акції протесту, страйки громадян. Це також учинок кожного, хто бере в них участь, і водночас — свідчення зростання політичної культури і політичної активності наших громадян.

Отже, постає питання щодо «моральних норм і цінностей» людини, без чого неможлива демократизація життєдіяльності сучасного українського суспільства.

Аналізуючи ці актуальні нині аспекти наукової спадщини В. А. Роменця, не можемо хоча б коротко не зупинитися ще на одній його унікальній праці. Як відомо, у 1999 р. Інститутом соціальної і політичної психології АПН України започатковано видання серії «*Ars vetus — ars nova*», мета якої — вшануван-

ня сучасними авторами видатних історичних імен та їхніх здобутків у різноманітних галузях людинознавства. Перший випуск цієї серії був присвячений Михайлові Бахтіну — відомому російському вченому, літературознавцю, театрознавцю мистецтва. На жаль, голова редакційної колегії цієї серії академік Володимир Роменець не встиг побачити першого випуску збірника, що відкривався його статтею «Унікальність і відповідальність вчинку як засади рефлексивності» [1, с. 7—15]. Здійснений у ній міждисциплінарний аналіз вражає глибиною, відвертістю, науковою чесністю. «У середині 1920-х років Бахтін розробляв проблему вчинку в його загальнотеоретичному, а також філософському значенні. Пафос цього дослідження мав безпосередній стосунок до своєрідної долі психологічної дисципліни. Та, на жаль, рукопис не було завершено як літературний твір; він погано зберігся у зв'язку з життєвою ситуацією не тільки самого Бахтіна, а й із людською долею в цілому. Праця побачила світ через 60 років, уже після смерті автора, під назвою “До філософії вчинку”, яку дали самі упорядники» [Там само, с. 8]. За цими чіткими й “скупими” рядками можна відчувати дуже багато, передусім співпереживання й співчуття видатному вченому М. М. Бахтіну, який зазнав переслідувань, принижень і страждань. На думку В. А. Роменця, «у вчинку найбільш значущим Бахтін вважає відповідальність, що належить індивіду, а що виходить за його межі — перебуває в самому вчинку? В ньому є трансцендентна активність. Тоді виникає певний дуалізм пізнання й життя...» [Там само].

Вважаємо, що нині гостро актуальною стає думка М. М. Бахтіна, який кризовий стан суспільства пов'язує з кризою сучасного вчинку. Він зазначає, що це «говорить про безодню між мотивом учинку та його продуктом. Унаслідок цього й продукт відривається від свого коріння» [Там само, с. 4]. Аналізуючи концепцію М. М. Бахтіна, Володимир Андрійович привертає увагу до такого її положення: «Оскільки теорія відірвалася від учинку й розвивається за своїм внутрішнім іманентним законом, учинок, що відпускає від себе теорію, сам починає деградувати. Всі сили відповідального звершення входять в автономну царину культури, й віддалений від них учинок зводиться до елементарної біологічної та економічної мотивації, втрачає свої ідеальні моменти» [Там само, с. 14]. Цитуючи працю М. М. Бахтіна «К философии поступка» [18], В. А. Роменець наголошує на унікальності такого положення: «Кожний прояв людини — почуття, бажання, настрої, думки — перетворюються в *активно-відповідальний вчинок*» [1, с. 15]. Свої глибокі роздуми вчений завершує на високій філософсько-психологічній ноті: «Світ розкриває себе через вчинкову структуру, бачить себе, оцінює себе. Через учинок людина стає центром світу, її очі — це очі і людини, і світу — велика філософська і психологічна традиція. С. Рубінштейн був одним із перших, хто розвивав у XX ст. онтологічні ідеї на ниві психології і прийшов, зрештою, до ідеї “всередині буття” і дії вчинку як центрального, логічного осереддя психологічної системи»

[1, с. 15]. Отже, навіть у короткій статті В. А. Роменець представив «своєрідну антологію вчинку».

Помітною подією в науковому житті стало видання навчального посібника «Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці». Його автор, доктор психологічних наук професор В. В. Рибалка, представив результати свого дослідження у формі теорії концептуальних поглядів на особистість вітчизняних психологів і педагогів. Один із розділів цієї книги має назву «В. А. Роменець: Теоретичне історико-психологічне дослідження становлення поняття особистості у працях видатних мислителів людства» [8, с. 252—280].

Аналізуючи фундаментальні праці Володимира Андрійовича, автор книги розглядає такі важливі аспекти:

- проблема особистості в історії світової психології з позицій культурологічного підходу й учинкового принципу;
- тлумачення поняття особистості в епоху Відродження та Анти-Ренесансу;
- розуміння особистості мислителями епохи Просвітництва;
- поняття особистості у філософсько-психологічних працях учених і митців XIX — початку XX століття.

Кожен із зазначених напрямів аналізується на високому рівні наукової етики, з глибокою повагою до особистості академіка В. А. Роменця з гідним поцінуванням його велетенського наукового доробку.

Для опрацювання безлічі наукових фактів, що становлять історію психології від стародавніх часів до кінця XX століття, В. А. Роменець застосував культурологічний підхід, який базується на визнанні ключового «значення історії культури для становлення психологічних знань». Ці знання вчений вважає серцевиною культури, обґрунтовуючи цим правомірність використання цього підходу у тлумаченні історії психології. Зокрема, «художні, правові спостереження розкривали такі сторони людської душі, які лише згодом ставали предметом суто психологічного вивчення. Інколи кажуть про художні антецеденти наукового відкриття. Чимало “комплексів”, зафіксованих у психіатрії та психології, пов’язані з іменами героїв художніх творів (комплекси Едіпа, Іокасти, Медеї, Антігони, Каїна, Клітемнестри, Діани, Грізелди, Федри та ін.). На певних етапах розвитку культури на перший план виходить художнє бачення, художній інсайт, і лише згодом він трансформується в наукову гіпотезу й теорію» [10, с. 40]. На нашу думку, виокремлення культурологічного підходу в історико-психологічному дослідженні має важливе методологічне значення і є перспективним для подальших наукових досліджень у XXI столітті.

За майже півстоліття неперервних пошукувань видатний енциклопедист здійснив усебічний аналіз неймовірного обсягу історико-психологічних даних, створивши унікальний часопис становлення світової психології. Зрозуміло, що проблеми особистості він вважає ключовими. Як наголошує В. В. Рибалка, «особистісна складова» його наукової творчості є настільки ж унікальною, як і

увесь семитомний науковий доробок з історії всесвітньої психології. Звичайно, що ми зацікавлені у презентації саме цієї складової, оскільки вона містить у собі невідомі або маловідомі дані про перші кроки світової персонології, про її становлення в різні епохи, оригінальну інтерпретацію автором особливостей цього процесу, що здійснюється у зазначеному вище методологічному плані зі збереженням фактологічної сторони» [8, с. 253].

«Справжнім відкриттям для вітчизняної персонології» В. В. Рибалка вважає здійснену В. А. Роменцем історико-психологічну розвідку щодо особистості видатного іспанського мораліста, філософа і психолога Б. Грасіана (1601—1658), прибічника синдересису — мистецтва прийняття мудрого рішення, який у своїй філософській повісті «Кишеньковий оракул, або Наука про поміркованість» стверджує, що така важлива риса мудрості людини, як поміркованість, є результатом значного досвіду — як узагальнення не тільки індивідуального життя певної людини, а й спілкування з видатними особистостями (див. [Там само, с. 255]).

Як зазначають В. О. Татенко і Т. М. Титаренко, в книгах їхнього Вчителя «немає готових, застиглих, чітких і лаконічних визначень. І особистість у нього поступово постає, як у скульптора, що відсікає все зайве, вторинне, випадкове і творить справжню постать креативної і вільної людини, не заммерлої, не замороженої, а сповненої руху й життя.

Творчість, свобода, трансцендування, самопізнання — такі основні ознаки природи особистості виокремлює В. А. Роменець. Такою особистістю був він сам. І саме такі риси особистості постають у працях найсучасніших персонологів, які вважають, що самопізнання буде основним предметом у навчальних програмах XXI століття» [6, с. 137].

Інтердисциплінарність у багатолітніх наукових пошуках академіка В. А. Роменця простежує дослідник його спадщини П. А. М'ясоїд. Аналізуючи створену вченим теорію історії всесвітньої психології, цей автор передусім наголошує на її всеосяжності. У своїх пошуках Володимир Андрійович не оминає увагою жодної форми людської культури, починаючи від найдавніших фольклорних пам'яток. Предметом його досліджень стають живопис, музика, скульптура, архітектура, художня література, релігія, право, політика, ідеологія, філософія, наука, техніка, промисловість, спосіб виробництва, а також події історії, дії історичних осіб, життєвий шлях мислителів, “вдача” та “історичний дух” кожної епохи [Там само, с. 148]. Культура розуміється вченим як поступ людини в часі й просторі свого буття, позначений здобутками, через які вона пізнає світ і саму себе. Гаслом поступу є звернення до людини, залишене давніми греками на стінах храму Аполлона у Дельфах: «Пізнай саму себе» [Там само].

Такий глибинний інтердисциплінарний підхід, звернення до ключових положень наук про людину і для людини, а також до виробничої, економічно-технічної сфери на різних історичних етапах — усе це, помножене на могутній талант дослідника, уможливило створення теорії історії всесвітньої психології.

Вражають глибина і точність положень, обґрунтованих ученим, який точку відліку історії психології знаходить ще в первісному суспільстві: «...в ритуалах, малюнках на скелях (петроглифи), в побудові жител, пошитті одягу, татуюванні, спотворенні власного тіла, в його жорстоких випробуваннях тощо. З розвитком економіки, з появою нових, більш розвинених форм відображення дійсності — досить складної техніки, спеціальних форм мистецтва, художньої літератури, права, політики, ідеології в цілому — починають виникати й суто психологічні знання» (цит. за: [6, с. 148]).

Володимир Андрійович був великим шанувальником і знавцем мистецтва, володів синтезом мистецтв, розумів його історичні й філософсько-психологічні витоки й відчував потужну силу його впливу на людину на різних етапах її життя. Не випадково, як зазначає П. А. М'ясоїд, усі свої праці ілюстрував творами живопису та скульптури, об'єднаними ідеєю минушого як історії переображення — самопізнання та самостворення — людини [Там само, с. 165]. Якби Бог подарував ученому ще хоча б з десяток років, він неодмінно створив би багатотомну працю «Психологія мистецтва». Напевно, це зроблять його учні...

Автору цієї статті пощастило на початку 1998 р., під час перебування в лікарні у Феофанії, впродовж трьох тижнів майже щодня спілкуватися з Володимиром Андрійовичем, прогулюватися разом із ним у лісі й слухати-слухати цю справді Велику Людину. В ті незабутні хвилини й години мимоволі думалося, що він — видатний мистецтвознавець. Його знання з різних мистецьких напрямів, розуміння їх філософії і психології, проникнення у творчий задум кожного митця не могли не вражати. І знову думалося, що все це від самого Бога... Й донині шкодую, що не було тоді із собою диктофона, щоб записати ті унікальні філософсько-мистецькі і психологічні думки й афоризми неповторного співрозмовника.

Але знову звернімося до праць, писаних розумом, серцем і рукою Володимира Андрійовича. Частина вступу до навчального посібника «Історія психології: Стародавній світ. Середні віки. Відродження» з промовистою назвою «Старовинна легенда як історико-психологічний феномен» учений розпочинає з положення, що розкриває його концептуальне бачення цієї проблеми великого історичного значення: «В історії людства трапляються вчинки, які за виявом характерологічних і особистісних якостей ставлять людину як їхнього суб'єкта на своєрідний етичний та психологічний п'єдестал. Ці вчинки знаходять відгомін у численних теоретичних розвідках, літературно-художніх, скульптурних, музичних творах. Якщо розкласти всі ці твори у певній історико-культурній послідовності, здійснити порівняльний аналіз, це дасть можливість установити психологічні рівні інтерпретації такого вчинку. А це, у свою чергу, допоможе визначити принципово головні ознаки періодів історичного розвитку психологічної думки» [12, с. 55]. На наш погляд, у цих словах Володимир Андрійович досить делікатно розкриває методологічну стежину своїх наукових пошуків упродовж усієї науково-професійної діяльності.

«Тарквіній і Лукреція в історії культури» — саме з цього епохального вчинку найдавнішої доби вченій розпочинає свій історико-психологічний пошук. У цій події кінця VI ст. до н. е. «зіткнулися долі римлянки Лукреції Тріціпітіни і Секста Тарквінія — сина римського царя Тарквінія Гордого».

Викликає захоплення й водночас подивування, як дослідник, застосовуючи міждисциплінарний культурологічний підхід, аналізує цей сюжет, яке глибоке культурно-історичне підґрунтя покладено в основу його аналізу. Чого вартий лише перелік авторів і творів, до яких звертається вчений! «Цю подію було відображено в античний час Марком Туллієм Цицероном у праці “Про державу” (54—55 рр. до н. е.), Тітом Лівієм у “Римській історії” (30 р. до н. е.), Публієм Овідієм Назоном у “Фастах” (“Місяцеслові”) (10 р. н. е.); на початку середніх віків Аврелієм Августином у книжці “Про Град Божий”; найбільше — в епоху Відродження — у трагедії Ганса Сакса “Лукреція” (1527), у поемі Вільяма Шекспіра “Лукреція” (1568), “Балада на смерть Лукреції” (1569), віршах на цю тему (1576). Різні варіанти трагічної історії Лукреції містяться в поемах “Легенди про славних жінок” Дж. Чосера (XIV ст.), “Падіння монархів” Ліугетти (XV ст.), а також у прозовому переказі зі збірника “Палац насолод” Пейнтера (1657). Є відомості про англійські балади, в основу яких покладено цей сюжет (1568, 1570, 1576 років). Живописні твори епохи Відродження на цю тему належать С. Боттічеллі, Г. Альдегреверу, П. Веккіо, Я. Тінторетто, Тіціану Вечелліо, Паоло Веронезе, Л. Джордано, А. Дюреру, Л. Кранаху, Г. Бальдунгу, П. П. Рубенсу, Г. Рембрандту. З музичних творів слід нагадати кантату Г. Ф. Генделя “Лукреція” (1706), а з літературних творів XIX і XX ст. — віршовану повість-пародію О. С. Пушкіна “Граф Нулін” (1825), трагедію Ф. Понсарда (1843), І. Франка “Тарквіній і Лукреція” (1915). Цей далеко не повний перелік імен і творів, які розкривають тему “Тарквіній — Лукреція”, дає надію побачити в живій формі істотні особливості головних етапів історії психології» [12, с. 56—57].

За цими іменами й назвами стоїть титанічна аналітична робота вченого. Її результати поглибили розкриття психологічних явищ кожної історичної доби. І це стосується не лише Стародавнього світу, середніх віків та епохи Відродження, а й, безумовно, епохи Просвітництва, XIX — початку XX століття та й усього XX століття. Дослідницька палітра Володимира Андрійовича незвичайна, вона наповнена неповторною веселою барв і почуттів непересічної людини, яка невтомно працювала, раділа і страждала, мала великі наукові мрії й щодня докладала зусиль, аби вони ставали реальністю.

Учений-енциклопедист постає перед нами і як методолог. Адже він талановито використовує мистецькі твори різних часів, а також різні літературні й документальні джерела. Значний науковий інтерес становить те, що Володимир Андрійович, досліджуючи історію психології різних епох — від Стародавнього світу до XX століття включно, — одночасно використовував методи діахронічного і синхронічного аналізу (за чеським дослідником Я. Прухою — Jan Průcha). Це сприяло набуванню нових психологічних знань, котрі вже належать історії

й усьому світові. Цей неоціненний скарб, який нам залишив учений, необхідно вивчати не лише психологам, а й педагогам, літературознавцям, фахівцям з теорії та історії мистецтва.

Ми є свідками того, як із роками зростає увага науковців, педагогів, широкої громадськості до спадщини славнозвісного українця. Переконливим підтвердженням цього є теоретико-методологічний часопис «Психологія і суспільство», що видається Тернопільським національним економічним університетом (співвидавець — Київський національний університет імені Тараса Шевченка), головний редактор А. В. Фурман. Так, у 2011 р. другий номер цього часопису (і 44-й від часу його заснування) був присвячений «85-й річниці з дня народження Володимира Андрійовича Роменця — видатного мислителя ХХ століття, фундатора української історико-психологічної науки, автора філософсько-психологічної теорії вчинку та канонічної психології» [7]. У 17 статтях, авторами яких є вчені нашої держави й зарубіжних країн, висвітлено різні аспекти наукової спадщини В. А. Роменця. Цілком закономірним і вчасним є опублікування в цьому часописі вже згадуваної фундаментальної статті Володимира Андрійовича «Вчинок і проблема детермінізму у вітчизняній психології» (1965), адже обґрунтовані в ній положення, на нашу думку, і нині мають важливе методологічне значення. Учений пише: «Дослідження *категорії вчинку* має очевидну теоретичну вагомість для розуміння принципів історії розвитку самої науки психології».

Поняття про вчинок, поряд із такими уявленнями, як провідна діяльність, дія, становить ту історичну ланку, той вузол у логічному розвитку науки, який охоплює, концентрує й змістовно найповніше розкриває структуру людської поведінки, психіки, перекидає логічний місток до вивчення питань, що безпосередньо стосуються провідних проблем етики, філософії взагалі.

Звичайно *під учинком психологи розуміють таку дію, котра має певне моральне значення*, тобто саме в ньому людина практично виявляє своє ставлення до інших людей, суспільства в цілому» [7, с. 15]. Учений наголошує на моральній, соціальній відповідальності людини за свої вчинки та їх наслідки.

Пам'яті видатного українського вченого, історика й теоретика психології академіка Володимира Андрійовича Роменця присвятив свою останню працю «Психологічне пізнання: Історія. Логіка. Психологія» П. А. М'ясоїд (див. [5]). У цій книзі, що вийшла друком навесні 2016 р. у видавництві «Либідь», висвітлено закономірності, напрями, тенденції розвитку психологічної науки, проаналізовано творчість видатних психологів ХХ століття Л. С. Виготського, С. Л. Рубінштейна, В. А. Роменця, викладено їхні ідеї, схарактеризовано особливості вирішення ними проблем психології, поступ наукових поглядів.

У розділі «В. А. Роменець: ідея вчинку і вчинковий принцип у психології» цілісно простежено наукову біографію вченого, обґрунтовану ним ідею вчинку, культурологічний підхід, учинковий принцип, теорію історичної психології, теорію вчинку як систему систем, ідею канонічної психології. Схарактеризовано також наукову школу вченого.

«Творчість В.А. Роменця і психологічне пізнання» — завершальний підрозділ цього видання. Не можна не погодитись із таким висновком автора: «В. А. Роме-нець перебуває у творчому діалозі з усіма, хто збагачує своїми здобутками все-світню культуру, і саме тому робить непересічний внесок у психологічне пізнан-ня. Особливе місце серед них належить тим, хто висловлює близькі йому ідеї.

Поняття *діалогу* розширює можливості аналізу творчості вченого й дає змо-гу схарактеризувати її місце в історії досліджуваного ним процесу» [5, с. 460].

З радістю і водночас із болем ми прочитали післямову. Прочитуємо лише одне речення: «Творчість В.А. Роменця посідає чільне місце в історії психоло-гії, це очевидно кожному, хто вивчає праці вченого, проте його теорії вчинку в книгах під назвою “Історія психології”, що виходять у різних країнах світу, немає...» [Там само, с. 474].

На наше переконання, саме філософи, психологи й педагоги, Національна академія педагогічних наук України, Київський національний університет іме-ні Тараса Шевченка, Психологічне товариство України, міжнародна діяльність якого з кожним роком розширюється, покликані зробити все необхідне для того, щоб ім'я і творчий доробок видатного українського мислителя увійшли в науковий обіг на світовому рівні. А для цього передусім потрібно здійснити їх переклад англійською та іншими мовами...

Спадщина В. А. Роменця має також методичне значення для сучасних до-слідників психологічних і педагогічних проблем, адже цього вченого завжди вирізняли надзвичайно високий рівень методологічної культури, наукова чес-ність і соціальна відповідальність за результати свого дослідження, за зроблені висновки й рекомендації. У цьому контексті вважаємо, що сучасним дослід-никам проблем історії психології та історії педагогіки дуже корисно ознайо-митись із його науковою доповіддю «Предмет і принципи історико-психоло-гічного дослідження», виголошеною вченим під час захисту дисертації на здо-буття наукового ступеня доктора психологічних наук. Українською мовою ця фундаментальна наукова доповідь вперше була опублікована 2013 р. у часописі «Психологія і суспільство» (переклад А. В. Фурмана) [15, с. 6—27].

Розкриваючи актуальність дослідження методологічних проблем історії всесвітньої психології (ІВП), В. Роменець зазначає, що цей важкий і водночас величний шлях «пошуку закономірностей, які керують людською природою, стає знаряддям самопізнання науки. Відкриваються горизонти для постановки цілей її руху-поступу вперед. І чи не найголовніше, що ІВП не є пасивним при-датком до теоретичної психології, а становить, образно кажучи, живу плоть і кров її, використовуючи досягнення історичної психології. Отож психологія як наука збагачує своєю історією систему знань» [Там само, с. 6—7].

Вважаємо за доцільне наголосити, що високий рівень методологічної куль-тури В. А. Роменця позначився на нетрадиційному обґрунтуванні предмета до-слідження: «Передусім виходжу з розуміння предмета ІВП як еволюції, роз-витку, формування психологічних знань, а тому ставлю питання про форми їх

вираження, тобто про їх присутність у фольклорі, мистецтві, релігії (теології), праві, медицині, філософії, в інших природничих та суспільних науках» — ось так ніби зовсім просто характеризує докторант з великим науковим доробком предмет свого дослідження. Та за цим — глибина і мудрість. В основу дослідження покладено міждисциплінарність: положення щодо перманентного взаємозв'язку наукового, художнього, правового та іншого розкриття психологічної природи людини. Відтворюючи ІВП в аспекті культурології, вчений висвітлює витoki, творче коріння психологічних ідей, їх послідовне креативне перетворення [15, с. 7].

Підсумовуючи, вчений наголошує, що «утвердження єдності предмета і принципів історико-психологічного дослідження дає змогу вперше встановити *культурологічну періодизацію* ІВП як базис історико-психологічної орієнтації і для досягнення кінцевої мети пошуку — побудови моделі історико-психологічного процесу [Там само].

Обґрунтовуючи предмет дослідження, В. А. Роменець звертає увагу на три тенденції: 1) утвердження специфічності, спонтанності, автономності психічного, активності його проявів, зокрема, з орієнтуванням на дуалістичне зіставлення тіла і душі та з подальшим закономірним пошуком своєрідного містка між тілом і душею (Р. Декарт, Б. Спіноза та ін.); 2) ідею ототожнення за змістом суб'єктивно-психічного і тілесно-психічного, що уможлиблюється на засадах інтроспективного або об'єктивно вираженого (поведінкового) підходу; 3) логічний взаємоперехід об'єктивного і суб'єктивного як процесну хвилю становлення, визначення і формування психічного у зв'язку з учинковим осередком.

Розкриття єдності предмета і принципів становлення історико-психологічного знання для побудови ІВП — так учений сформулював мету свого дослідження. Крім загальної мети, було визначено три цілі: 1) розробити сукупність принципів дослідження для кваліфікації історико-психологічних знань у процесі їх становлення; 2) подати картину історичної зміни предмета психології; 3) користуючись відповідною методологією, розробити на науковій основі та у зв'язку з психологією творчості принципи викладу історико-психологічного матеріалу, які не тільки сприяли б усвідомленню їх пізнавального значення, а й стали б інструментом формування творчої особистості психолога — вченого, викладача, практика (див. [Там само, с. 7—8]).

Привернемо також увагу до визначення головного завдання дослідження: *розробка комплексу методологічних прийомів вивчення джерел історико-психологічних знань для періодизації і створення ІВП*. Крім того, використовуючи досягнення сучасної психологічної науки у витлумаченні текстів, пов'язуючи розроблення історіографії психології із дотичними питаннями психології творчості, ставлять також такі завдання: 1) обґрунтувати *логічний осередок* історико-психологічного дослідження; 2) з'ясувати *провідні проблеми* психології на основних етапах її становлення в різних регіонах світу; 3) розробити відповідно до логічного осередку і провідних проблем *принцип періодизації ІВП* та

її багатовимірну схему; 4) *створити ІВП* у формі навчальних посібників для студентів психологічних факультетів і відділень університетів [15, с. 8].

Обґрунтування гіпотези дослідження, його основних методів і загальнонаукових і філософських принципів, виокремлення *гуманістичного* принципу історіографії психологічних досліджень — зміст усіх цих складових наукової доповіді В. А. Роменця є переконливим підтвердженням високої методологічної культури вченого. Визнавши вчинок за логічний осередок системи психології, до чого підводять сучасні досягнення цієї науки, він формулює гіпотезу так: *історико-психологічним осередком має бути також учинок у його історико-науковому витлумаченні*. Причому в ученнях кожної епохи у структурі вчинку ставляться певні акценти. У цьому єдині історична психологія й історія психології. Послідовність у зсуві акцентів із ситуації на мотивацію, від неї на дію і післядію визначає основні віхи в розумінні, витлумаченні поведінки людини, в дослідженні психіки в цілому (див. [Там само]).

До цього слід додати, що «нове в розробленні історико-психологічних проблем» учений розкриває у восьми фундаментальних положеннях, науково чітко сформульованих і відповідно структурованих.

Основний зміст наукової доповіді викладено в трьох розділах:

II. *Вчинковий принцип у психології* (1. Вчинковий осередок і періодизація ІВП. 2. Ситуативний принцип. 3. Мотиваційний принцип. 4. Вчинкова дія і післядія як принцип періодизації ІВП).

III. *Історична зміна предмета психології у різних регіонах світу й у зв'язку з культурою народу* (1. Стародавній світ. 2. Середні віки. 3. Відродження. 4. Бароко. 5. Просвітництво. 6. XIX—XX століття).

IV. *Обґрунтування принципу періодизації ІВП* (1. Субстанційний період: структурна відповідність психіки її нескороминущій (субстанційній) основі. 2. Феноменологічний період: діалектична зміна психічних явищ (феноменів) як спосіб самопізнання духу, матерії. 3. «Період освоєння»: психіка, котра адаптивно й водночас творчо (у формах етичній, художній, науковій, технічній) освоєє світ [Там само, с. 10—25]).

Основні висновки, викладені в цій справді унікальній і прогностичній науковій доповіді, є свідченням високої відповідальності вченого за результати багатолітнього дослідження. Наведемо фрагмент шостого висновку: «Обґрунтованість, істинність обстоюваних нами наукових тверджень вбачаємо в їх загальнокультурному, творчому критерії — головному *збігу основних ідей*, що стосуються вчинкової активності людини в історії психології, мистецтва, художньої літератури, права, філософії тощо. Тому однією з найважливіших ознак у висвітленні ІВП є *творчий*, багатоаспектний, міждисциплінарний характер пізнання психічної реальності». Вченим запропоновано нову теорію історико-психологічного процесу, що містить послідовний виклад наукових пошуків, реалізованих у відповідних теоретичних

концепціях і системах, наукових напрямках і школах в органічному зв'язку з історією людської культури.

Отже, наша спроба зануритись у глибину методології наукових пошуків цього непересічного вченого дає підставу дійти такого об'єктивного висновку: академік В. А. Роменець — це методолог, який упродовж більш як чотирьох десятиліть здійснював дослідження на основі синергетичного підходу. Як відомо, ідеї синергетики були запропоновані й розроблені І. Пригожином (Бельгія) та Р. Хакеном (ФРН) на межі 60—70-х років минулого століття (див. [17, с. 581]). Саме тоді молодий науковець В. А. Роменець утвердився на філософсько-психологічному дослідницькому полі.

«Розвиток теоретичного пізнання, його інституалізація, інтеграція різних видів пошукової діяльності, різних типів знання, яке здобувають дослідники в єдиному процесі теоретичного освоєння світу, передбачає існування методологічної культури мислення, яку визнає наукова спільнота» [4, с. 15]. Це визначення В. Г. Кременя і В. В. Ільїна, на нашу думку, доцільно покласти в основу аналізу методологічної й інтелектуальної культури Володимира Роменця.

«Попри застереження стосовно залучення синергетики до методологічного аналізу, вона вкорінюється в науці, світогляді, філософії. Саме синергетика є першим мотивом і комунікативним зв'язком у міждисциплінарному контакті, у визначенні спільних дій; вона пояснює взаємодію “міждисциплінарних аур” і онтологій у просторі синергетичної картини світу; тут же розгортається діалог з іншими міждисциплінарними напрямками» [Там само, с. 8]. Продовжуючи роздуми відомих сучасних українських філософів, зазначимо, що всебічне вивчення наукової спадщини В. А. Роменця сприятиме розвитку «синергетичного знання, орієнтованого на вирішення нових освітніх проблем», формуванню синергетичної педагогіки (за В. Г. Кременем), поглибленню ідей психопедагогіки (за Е. Стоунсом та І. А. Зязюном), психодидактики різних освітніх систем, педагогізації й психологізації різних верств населення, освіти дорослих на андрагогічних засадах, утвердженню *відкритої системи освіти* в умовах «суспільства знань».

На багатьох прикладах із праць В. А. Роменця можна переконатися в його таланті дослідника і майстра слова. Він володів Божим даром здійснювати психологічний аналіз особистостей філософів, теологів, психологів, педагогів, митців, істориків та інших діячів різних епох у різних вимірах — особистісних, громадянських, творчих, прогностичних.

«Лише з вершин досягнутого світиться і кличе до себе так важко досяжний ідеал самопізнання...» — саме цим афоризмом Володимира Андрійовича, зміст якого пронизаний ідеєю філософської, духовної віри й любові, хочемо завершити короткий виклад нашого бачення і розуміння світового значення його спадщини. Ідеал самопізнання українського мислителя завжди буде «світити й кликати до себе» і вітчизняних, і зарубіжних учених...

Напередодні 90-літнього ювілею Володимира Андрійовича Роменця побачило світ надзвичайно цінне видання «Гармонія крізь тугу дисонансів...». Його автори Іван Дзюба, Ліна Костенко, Оксана Пахльовська мудро, хвилююче й чесно пишуть «про письменника в Часі — і про Час у житті й творчості письменника».

*Як тісно в пам'яті сторіч!
Як рідко зводяться титани!
Створити річ,
створити річ,
Яка ніколи не розтане! —*

ці слова, на наше переконання, тонко передають життєве кредо двох Великих Українців — Володимира Роменця і Ліни Костенко.

Література

1. «Ars vetus — ars nova»: М. М. Бахтін [Текст]. — К.: Гнозис, 1999. — 2-ге вид., сер. — 216 с.
2. *Володимир Андрійович Роменець*: Бібліогр. покажч. [Текст] / Уклад.: В. Г. Нестеренко, Ю. М. Довгаленко, Л. М. Семенова ; авт. вст. ст. І. П. Маноха, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко. — К.: Кн. Палата України, 2001. — 24 с.
3. *Енциклопедія освіти* [Текст] / Акад. пед. наук України; голов. ред. В. Г. Кремень. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
4. *Кремень, В. Г.* Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму [Текст] : моногр. / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн; [Національна академія пед. наук України]. — К.: Пед. думка, 2012. — 368 с.
5. *М'ясоїд П. А.* Психологічне пізнання: історія, логіка, психологія [Текст] / П. А. М'ясоїд. — К.: Либідь, 2016. — 560 с.
6. *Психологія вчинку: Шляхами творчості В. А. Роменця* [Текст] : зб. ст. / упоряд. П. А. М'ясоїд ; відп. ред. А. В. Фурман. — К.: Либідь, 2012. — 296 с.
7. *Психологія і суспільство: український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис.* — 2011. — №2 (44). — 190 с.
8. *Рибалка, В. В.* Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці [Текст] : навч. посіб. — Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009. — 575 с.
9. *Роменець, В. А.* З історії філософської думки на Україні [Текст] / В. А. Роменець. — К.: Наук. думка, 1965. — С. 104 — 118.
10. *Роменець, В. А.* Історія психології ХХ століття [Текст] : навч. посіб. / В. А. Роменець, І. П. Маноха / вст. ст. В. О. Татенка, Т. М. Титаренко. — К.: Либідь, 1998. — 992 с.
11. *Роменець, В. А.* Психологія творчості [Текст] : навч. посіб. / В. А. Роменець — 2-ге вид., доп. — К.: Либідь, 2001. — 288 с.
12. *Роменець, В. А.* Історія психології : Стародавній світ. Середні віки. Відродження [Текст] : навч. посіб. / В. А. Роменець. — К.: Либідь, 2005. — 916 с.

13. *Роменець, В. А.* Історія психології : XVII століття. Епоха Просвітництва [Текст] : навч. посіб. / В. А. Роменець. — К. : Либідь, 2006. — 1000 с.
14. *Роменець, В. А.* Історія психології : XIX — початок XX століття [Текст] : навч. посіб. / В. А. Роменець. — К. : Либідь, 2007. — 832 с.
15. *Роменець, В. А.* Предмет і принципи історико-психологічного дослідження [Текст] / В. А. Роменець // Психологія і сусп-во. — 2013. — №2 (52). — С. 6—27.
16. *Філософія* (від витоків до сьогодення) [Текст] : хрестоматія / за ред. акад. НАН України Л. В. Губерського. — 2-ге вид., стер. — К. : Знання, 2012. — 621 с.
17. *Філософський* енциклопедичний словник [Текст] // Національна академія наук України. Інститут філософії імені Г. С. Сковороди. — К. : Абрис, 2002. — 742 с.
18. *Бахтин, М. М.* К філософії поступка [Текст] / М. М. Бахтин // Філософія і соціологія науки і техніки. Ежегодник. 1984—1985. — М. : Наука, 1986.